

نقد و معرفی کتاب:

استراتژی و روشهای برنامه‌ریزی استراتژیک

■ مؤلف: سعیده لطفیان

■ مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

سیاسی و بین‌المللی)، خلیج فارس (پیروز مجتهدزاده و حمیدرضا ملک محمدی، کشورها و مرزها در منطقه خاورمیانه، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی)، اسرائیل (ربابعه، غازی اسماعیل، استراتژی اسرائیل، محمدرضا فاطمی، تهران، سفیر، ۶۸) و ... را در برمی‌گیرد. در مجموع آنچه از تامل در این حوزه بدست می‌آید این است که بطور مشخص در خصوص مسایل استراتژیک ایران کمتر تحقیق شده است.

با توجه به ملاحظات فوق می‌توان به نکات مثبت اثر حاضر که آن را در نوع خود قابل توجه می‌سازد اشاره داشت. در این اثر اولاً سعی شده مباحث کلاسیک استراتژی بصورت مختصر و به زبانی ساده و نثری روان تحریر شود. ثانیاً، گام نخست جهت طرح مباحث استراتژیک با عنایت به مسایل ایران برداشته شده است. مؤلف جهت انجام این مهم اثر حاضر را بطور ضمنی در دو بخش عمده سازماندهی کرده است:

بخش اول که پنج فصل از شش فصل کتاب را در برمی‌گیرد به بررسی موضوعات اصلی استراتژی اختصاص یافته است، مسائلی از قبیل: تعاریف و سطوح استراتژی، گونه‌های آن، استراتژی و دفاع ملی، روش‌ها و برنامه‌های استراتژیک و استراتژی کلان. بخش دوم که فصل آخر را در حقیقت شامل می‌شود، به طراحی استراتژی در ایران اشعار دارد که دو موضوع اهداف استراتژیک و جنگ‌های احتمالی را دربردارد. در کنار این شش فصل، مؤلف اقدام به تهیه واژه‌نامه، فهرست گزیده‌ای از منابع انگلیسی در زمینه استراتژی، فهرست نمودارها و جداول نموده است که خوانندگان و محققان را برای تحقیق بیشتر یاری می‌دهد. گذشته از نکات مثبت فوق می‌توان به انسجام مطالب، آرایه مثالهای خوب و زنده از تحولات سیاسی جهان، تعدد منابع و تنوع مناسب آنها اشاره داشت که در مجموع اثر حاضر را بعنوان یک منبع معتبر در حوزه مباحث استراتژیک مطرح می‌سازد. با این حال جهت تکمیل مباحث مطروحه در کتاب و بومی‌تر کردن هر چه بیشتر مسئله استراتژی، رفع نقایص ذیل ضروری می‌نماید:

(۱) مهمترین نقیصه اثر حاضر، توجه اندک مؤلف به موضوع ایران است. همان‌گونه که ذکر شد، متأسفانه در آثار موجود (اعم از تالیف و ترجمه) مباحث و تحولات ایران کمتر به چشم می‌خورد و مولفان ما با استفاده از منابع لاتین موجود در این زمینه، غالباً به طرح همان موضوعات و دیدگاههایی می‌پردازند که توسط مولفان و

مباحث استراتژیک از جمله موضوعات مهم و قابل توجهی است که توسط دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه مورد بررسی دقیق قرار گرفته است. این دفتر تاکنون^۱ شانزده عنوان کتاب در این زمینه منتشر نموده که در طرح موضوع و عطف توجه محققان، اساتید و کارگزاران حکومتی به این مبحث مهم، موثر بوده است. اثر حاضر نیز بعنوان هفدهمین اثر در این زمینه دارای ویژگی‌های مثبت بسیاری است که معرفی و نقد آن را ضروری می‌سازد.

در یک نگاه اجمالی به عناوین منتشره در خصوص استراتژی^۲ به زبان فارسی، می‌توان دو گروه عمده آثار را از هم تمیز داد:

اول) آثاری که به مباحث ماهوی و تعریف علمی موضوعات مطرح در این شاخه علمی مهم از سیاست پرداخته‌اند و در مجموع، متون کلاسیک در زمینه استراتژی را تشکیل می‌دهند. بعنوان مثال استراتژی معاصر^۳ (جان بلیس و دیگران، ترجمه هوشمند میرفخرایی: تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی)، استراتژی بزرگ (جان. ام. کالینز، ترجمه کورش بایندر: تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۳)، مقدمه‌ای بر استراتژی (آندره بوفر، ترجمه مسعود کشاورز: تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۶۶)، استراتژی بزرگ (هلموت اشمیت، ترجمه هرمز همایون‌پور: تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۷)، ژئواستراتژی (تالیف عزت‌الله صارمی، تهران، سمت، ۱۳۷۳) و استراتژی و قدرت نظامی (تالیف علیرضا سنجابی: تهران، پازنگ، بی‌تا) را می‌توان نام برد که یا دقت در آثار فوق معلوم می‌شود: اولاً: این منابع اکثراً ترجمه می‌باشند.

ثانیاً: در طرح مباحث نظری، اساساً تحولات جهان غرب و بویژه آمریکا مدنظر بوده است. لذا حوزه متون کلاسیک ویژه تحولات استراتژیک ایران همچنان با فقر منابع معتبر مواجه بوده و می‌طلبد که در این خصوص تامل جدی بشود.

دوم) آثاری که به تحلیل مسایل استراتژیک اختصاص یافته‌اند. در این ارتباط به عناوین بیشتری می‌توان اشاره داشت که حوزه‌های مختلفی از قبیل اقیانوس آرام (دفتری، مریم و عبدالعلی قوام، اهمیت و مسائل حوزه اقیانوس آرام، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی)، فلسطین (نعام چومسکی، مثلث سرنوشت‌ساز، عزت‌الله شهیدا، تهران، دفتر مطالعات

■ اصغر افتخاری

سرمدیر فصلنامه مطالعات راهبردی

استراتژی و روشهای

برنامه‌ریزی استراتژیک

سعیده لطفیان

ترجمه و نشر راهبردی

◀ انسجام مطالب، ارایه مثالهای خوب و زنده از تحولات سیاسی جهان، تعدد و تنوع، در مجموع اثر حاضر را به عنوان یک منبع معتبر در حوزه مباحث استراتژیک مطرح می‌سازد.

◀ اگرچه نویسنده، در یک فصل مستقل به موضوع ایران پرداخته است، لکن مباحث این فصل اولاً خیلی مختصر و در حد کلیات است. ثانیاً تکیه اصلی، بر طرح مجدد مباحث کلاسیک است.

◀ در این اثر سعی شده مباحث کلاسیک استراتژی، به صورت مختصر و به زبانی ساده و نثری روان تحریر شود و گام نخست جهت طرح مباحث استراتژیک با عنایت به مسائل ایران برداشته شده است.

محققان خارجی تبیین شده است. خانم لطفیان اگرچه با اختصاص دادن یک فصل مستقل به موضوع ایران، سعی کرده‌اند گام مثبتی را در این زمینه بردارند و لیکن در این کار چندان موفق نبوده‌اند. چرا که: اولاً این فصل خیلی مختصر بوده و مباحث در حد کلیات ارایه شده است. ثانیاً در طرح مباحث مشاهده می‌شود که تکیه اصلی ایشان بر طرح مجدد مباحث کلاسیک بوده و از موضوعات و مصادیق خاص ایران سخن قابل توجهی به میان نیامده است. بنظر می‌رسد که کمبود پژوهش‌های بعمل آمده در این زمینه منجر به ضعف علمی این فصل شده است و رفع این نقیصه در گرو تلاش جمعی جامعه علمی ما و ارایه آثاری مستقل در خصوص استراتژی ایران می‌باشد. در مجموع می‌توان فصل حاضر را بعنوان یک روزنه امیدبخش برای توجه به مباحث و تحلیل‌های علمی در خصوص مسایل استراتژیک ایران، قلمداد نمود که خبر از اقبال محققان داخلی به موضوعات بومی می‌دهد.

(۲) ابهام در تحدید قلمرو مفهومی "استراتژی".
اگرچه مولف محترم در فصل اول به ارایه تعاریف متعدد از استراتژی همت گمارده‌اند و سطوح مختلف آن را مورد بررسی قرار داده است، ولی در نهایت امر به یک جمع‌بندی و نقطه عزیمت واحد نرسیده است. لذا مشاهده می‌شود که در بعضی از فصول کتاب مباحثی طرح و توضیح داده شده که در حکم موضوعات حاشیه‌ای بوده و با عنایت به روش کلی مولف در طرح کلیات مربوطه به مباحث کلاسیک استراتژی، طرح آنها ضروری نبوده است. بعنوان مثال در فصل دوم، استراتژی در حوزه سیاست با دیپلماسی هم معنا می‌شود و توضیحات مربوط از حوزه دیپلماسی به عاریت گرفته می‌شود. به همین ترتیب ابهام مفهومی، رخصت طرح موضوعاتی از قبیل استراتژی توسعه را داده است که اگرچه موضوعی مهم است ولیکن طرح آنها در این کتاب موجه به نظر نمی‌رسد. به همین ترتیب ورود به

مباحث جزئی امنیت ملی نیز موردی نداشته و با رعایت اختصار در این موارد امکان طرح مقولات مهمتری بویژه در خصوص مدیریت استراتژیک فراهم می‌شد که جای آنها در اثر حاضر خالی است.^۱

(۳) طرح یک سویه برخی از موضوعات.
فصل پنجم (استراتژی کلان) اگرچه از جمله فصولی است که می‌باید به بررسی مباحث کلاسیک استراتژی بپردازد و تا حدودی نیز همین امر تحقق یافته ولیکن در مقام طرح مسایل شدیداً صیغه جغرافیایی گرفته و صرفاً به بررسی استراتژی کلان ایالات متحده آمریکا اختصاص یافته است. توضیح آنکه طرح یک سویه مطالب علمی اگرچه در پاره‌ای از موارد از قبیل "مطالعات موردی" بسیار سودمند است. ولیکن در سطح کلان مفید نبوده و منجر به تحدید بیش از حد موضوع می‌شود. در مجموع اینگونه استنباط می‌شود که در طرح این قسمت بیشتر ترجمه کتب غربی مدنظر بوده تا تالیف مستقل برای دانش‌پژوهان فارسی‌زبان.

(۴) آخرین نکته‌ای که ذکر آن مهم می‌نماید، قدیمی بودن منابع مورد استناد - بویژه در خصوص کتب - می‌باشد که عموماً متعلق به یک دهه قبل هستند. این کتب اگرچه در طرح بعضی از موضوعات اصلی در زمینه استراتژی، می‌توانند همچنان مورد استناد قرار گیرند ولیکن اتکاء کامل به این گونه منابع، اثر حاضر را از تحولات جدید، قدری دور ساخته است. این نقیصه تا حدودی با رجوع به مقالات تازه تالیف شده رفع گردیده است اما دامنه اشکال تا بدانجاست که رجوع به این مقالات نیز نمی‌تواند، ضعف اولیه را پوشش دهد. ابعاد روانشناسانه استراتژی، ریسک و استراتژی، مباحث جالبی همچون تئوری بازیها، تحولات مهم دو دهه اخیر در عرصه استراتژی از جمله مهمترین عناوینی هستند که در اثر حاضر نسبت به طرح آنها اقبال لازم نشده است.^۲

گذشته از موارد تحلیلی فوق، اثر از حیث رعایت ضوابط ویرایشی و چاپی در سطح مطلوب قرار دارد و اغلاط چاپی کمتر در آن دیده می‌شود. از جمله موارد اندکی که از این حیث قابل توجه می‌نماید به صفحه ۴۵ مربوط می‌شود که در متن به وجود هشت قاعده کلی اشاره شده ولی به هنگام فهرست قواعد، نه مورد ذکر شده است. در ضمن نمودار شماره دو در صفحه ۱۳ مورد استناد قرار گرفته ولی شکل نمودار پیش از آن در صفحه ۱۱ آمده است که از حیث صفحه‌آرایی مناسب نیست.
کتاب "استراتژی و روش‌های برنامه‌ریزی استراتژیک" تالیف خانم سعیده لطفیان از آن حیث که به طرح مهمترین موضوعات مطرح در زمینه مباحث کلاسیک استراتژی می‌پردازد و نیم‌نگاهی هم به مسایل ایران دارد، اثری قابل توجه و در خور تامل انتقادی و علمی است و امید می‌رود با رعایت نکات اصلاحی - از قبیل آنچه که ذکر شد - در آینده شاهد انتشار مجموعه آثار معتبر دیگری در خصوص استراتژی در ایران توسط ایشان و دیگر محققان این حوزه باشیم.

پانویسها:

۱ تا زمان انتشار کتاب مورد نظر در این نوشتار (۱۳۷۶)

۲ برای این منظور نگاه کنید به:

- Certo C. Samuel and paul peter
Strategic Management: Concepts and Applications, Mc Graw - Hill, 1991, 1202 pages.

۳ جهت اطلاع از مهمترین مسایل مورد نظر در مبحث استراتژی نک:

- Rumelt, p. Richard and Dan E. Schendel and David J. Teece, **Fundamental Issues in Strategy**, Harvard Business School press, 1994, 636 pages.